

Doprinos isusovaca hrvatskoj glazbenoj kulturi s posebnim obzirom na XVII. i XVIII. stoljeće

Marijan Steiner - Lovro Županović, Zagreb

Izvorni znanstveni rad
UDK: 783

Koliko god prividno i ne izgleda tako, prinos isusovaca hrvatskoj glazbenoj kulturi zamašnog je značenja, posebice u XVII. i XVIII. stoljeću, i to djelovanjem kolegijâ u Zagrebu/Gradecu i Slavonskoj Požezi. Ukinuće reda (1773.) djelovalo je porazno na glazbenu kulturu (i) naše zemlje. Obnovom 1814. godine u novim vremenskim i (naročito) društvenim uvjetima red u slijedu vremena i usprkos neospornim talentima nije imao – a niti je više mogao imati – onu važnost i značenje kao nekoć.

Ali, bez obzira na tu činjenicu, isusovci su u našim krajevima uz ostale redove bili jedan od stupova i svjetionika općeg a unutar tog pojma i glazbenog agensa, zbog čega im (danas i uvijek) valja oda/va/ti puno priznanje.

Uvod

U *Konstitucijama Družbe Isusove* nalazimo novost po kojoj se ona razlikuje od svih dotadašnjih redova: nepostojanje "kora" u kojem se zajednički moli (pjeva) časoslov i sudjeluje u drugim liturgijskim celebracijama.¹ Ta je činjenica prilično utjecala na slabu zastupljenost glazbe u novom redu. Zapravo je glazbena aktivnost isusovaca malo vezana uz liturgijsku praksu. U dotadašnjim monaškim, a velikim dijelom i prosjačkim redovima, upravo je liturgija bila svakodnevna prilika za muziciranje.

Osnivač Družbe Isusove sv. **Ignacije Lojolski** volio je inače glazbu, napose liturgijsko pjevanje. U svojoj poznatoj knjižici *Duhovne vježbe* naglašava kako vjernik treba da cijeni crkvene pjesme, psalme i božanski časoslov.² Zanimljive su i ove riječi sv. Ignacija: "Da sam slijedio svoj ukus i sklonost, uveo bih kor i pjevanje u Družbu, ali to nisam učinio jer je Bog, naš Gospodin dao spoznati da to nije njegova volja."³ Osnivač je zamislio novi red u punoj apostolskoj aktivnosti i pokretljivosti. Ta činjenica nije jednostavno dopuštala da se članovi Družbe Isusove više bave glazbom, čak ni za vrijeme liturgijskih čina koji tako postaju dugi i priječe isusovce u njihovu specifičnijem radu.

Već u Ignacijevu vrijeme pojedini su isusovci znali svirati (npr. A. Frusius je svirao Ignaciju klavikord u vrijeme njegove bolesti da ga razveseli), ali *Konstitucije* načelno zabranjuju da se u Družbinim kućama drže instrumenti.⁴

Ako je s jedne strane apostolsko djelovanje isusovaca imalo negativan utjecaj na glazbu u njihovu Redu, s druge je strane upravo ono uvjetovalo određenu zauzetost Družbinih članova za glazbu (ne samo na Starom kontinentu, nego i u misijskim zemljama). U Europi se glazbena aktivnost isusovaca razvija u četiri pravca: a) glazba u odgojnim zavodima (kolegijima); b) favoriziranje posebnoga glazbenog oblika, tzv. duhovnog oratorija; c) širenje katekizama i nabožnih knjiga u kojima su zapisivane i pjesme; d) glazba u vlastitim crkvama prigodom raznih slavlja.⁵

Isusovci su i u hrvatskim krajevima pridonijeli razvitku glazbe u navedenim pravcima. Za nas je osobito važan rad na području glazbe u isusovačkim kolegijima. Družba Isusova je, naime, shvatila važnost glazbe u odgoju mladeži, a upravo taj odgoj zauzima značajno mjesto u njezinu djelovanju.

XVII. STOLJEĆE

I. Glazba u isusovačkim kolegijima

Glazbeni barok možemo podijeliti na rani, srednji i kasni barok.⁶ Rani barok obuhvaćao bi razdoblje od 1580. do 1630. god. Za glazbeni barok u hrvatskim krajevima tu vremensku granicu treba pomaknuti u nešto kasnije razdoblje, pa će tako biti govora najprije o glazbenom djelovanju isusovaca u Hrvata do kraja XVII. st.

Odmah treba reći da su arhivalija Družbe Isusove u hrvatskim krajevima dosta slabo sačuvana, čemu je mnogo pridonijelo ukinuće isusovaca god. 1773. Arhivska građa drugih redova u daleko je boljem stanju. Što se tiče Družbe Isusove u hrvatskim krajevima, najviše podataka daju *Litterae annuae* za zagrebački, riječki i varaždinski kolegij (barem za XVII. stoljeće). Za kolegij u Zagrebu i Rijeci imamo i rukopisne *Historiae*. Od dubrovačkog kolegija posjedujemo samo nekoliko godišnjih izvještaja. Čudno je da imamo malo vijesti o životu i radu u dubrovačkom kolegiju. Za taj kolegij ne možemo reći da su godišnji izvještaji propali. Zapravo njih, osim nekoliko, nije ni bilo.⁷ Imamo samo pregršt mršavih vijesti o prigodnim priredbama (akademijama), na kojima je vrlo vjerojatno bila zastupljena i glazba. Ni u izvještajima drugih kolegija nema mnogo pojedinosti o glazbenoj djelatnosti, ali je ipak bolje nego s onim u Dubrovniku. U vezi s tim evo jedne zanimljive pojedinosti. Kad je u riječkom kolegiju god. 1698. odigrana stanovita vrlo lijepa (perelegans) drama, urednik provincijalnih *Annua* iz Beča primjećuje: "I ja bih pljeskao, kad bih znao barem njezin sadržaj!" To je šaljiva i diskretna opomena piscima kolegijskih *Annua* sa željom da u svojim opisima daju više potrebnih podataka.⁸ Što vrijedi za kazališne priredbe i akademije u kolegijima, vrijedi i za glazbene nastupe. Rijetko je zabilježeno da je izveden neki glazbeni program. Nikada, međutim, nije ni spomenut autor i djelo!

Općenito se može reći da su isusovci uveli u crkvenu i svjetovnu glazbu u Hrvatskoj do tada dosta rijetku monumentalnost i raskoš. Crkvene svečanosti, procesije, kazališne i alegorijske predstave, "trionfi" (svečane barokne priredbe) imale su i značajne glazbene dijelove, u kojima je s vremenom sudjelovao sve veći broj izvođača i publike.⁹

a) Zagrebački kolegij

Prvu su školu (gimnaziju) u Hrvatskoj isusovci osnovali u Zagrebu 1607. g. Otvorenje škole zbililo se na ovaj način:

"Osvanuo je napokon historijski dan u povijesti Zagreba i Hrvatske. Na zvuk zvona sabrala se školska mladež u dvorištu čedne gimnazije. Kad je na dani znak krenula procesija s križevima prema crkvi sv. Marka, gradski župnik Petar **Kupreš** zapjeva himan *O dodi Stvorče Duše Svet*, a ostali prihvatiše (...). U crkvi je superior Žanić pjevao votivnu misu o Duhu Svetom. Na Evanđelje, podizanje i blagoslov gruvahu sa gradskih zidina topovi, a na Markovu trgu velike puške tako gromko da se svijet zagrebačke okolice uplašio, misleći valjda da se oko Zagreba bježi krvav boj. Nakon službe Božje izrekao je magistar Prešol svoju latinsku besjedu, a onda se opet svrstala procesija i pošla prema školi. Župnik Kupreš je intonirao *Tebe Bogu hvalimo*, očito na hrvatskom jeziku, jer suvremenik veli da je pjesmu zahvalnicu prihvatilo nepregledno mnoštvo."¹⁰

Daleko je značajnija izjava koju je dao rektor o. Juraj **Dobronoki** 21. ožujka 1628. U njoj obvezuje sebe i svoje nasljednike, uz privolu provincijala o. Kristofera Dombrina, da će sjemenište sv. Josipa za siromašne čak hraniti dva pjevača koji će nedjeljom i blagdanom koralno pjevati na misi i večernji u župnoj crkvi Sv. Marka (obećao je mjesto i za trećeg). Doznači li općina iz svojih sredstava onoliko koliko je potrebno za dva pitomca, onda će se moći umnožiti pjevači za još dvojicu (tako bi ih bilo ukupno četiri). Dopusti li provincijal i onog trećeg kojeg je rektor obećao, onda bi grad imao u sjemeništu pet pitomaca pjevača. Napokon su se općina i kolegij tako nagodili da je sjemenište hranilo tri pjevača za župu sv. Marka.¹¹

Inače se o počecima sjemeništa sv. Josipa za siromašne čak zna vrlo malo. Poglavar toga zavoda bio je rektor kolegija (stoga je u širem smislu i sjemenište bilo dio kolegija). Godine 1632. rektor o. Danijel **Bastel** pozvao je prigodom posvete crkve Sv. Katarine sedam glazbenika iz Klagenfurta i smjestio ih u sjemeništu. Tako je udaren temelj orkestru koji je otada postojao uz crkvu Sv. Katarine. Za svirače i pjevače bile su stvorene posebne zaklade.

Prvu zakladu za pjevače i svirače u crkvi Sv. Katarine učinio je mladi isusovac Mijo **Škrlec**, magister trećeg razreda gimnazije u zagrebačkom kolegiju. Učinio je to 18. srpnja 1659. pred banom Nikolom Zrinskim i protonotarom hrvatskoga kraljevstva Ivanom Zakmardijem.

U to vrijeme regens sjemeništa Sv. Josipa bio je o. Juraj **Habdelić**, zemljak mladog zakladnika, koji u fasiji kaže: "Za utjehu duše svoje i svojih preda, a potaknut pobožnošću prema Bogu u crkvi Svete Katarine, djevice i mučenice, dao je i zapisao kući ili sjemeništu ubogih đaka, povjerenom skrbi kolegija Družbe Isusove u Zagrebu, cijelu svoju kuriju i pravo muške loze na dio Starog Čiča i svoj dio vinograda (na Šiljakovini) zajedno sa svim kmetovima kurije, a u tu svrhu neka oči Družbe Isusove na veću slavu Božju i na pobudu bogoljubnog puka od prihoda spomenutih nekretnina uzdržavaju toliko glazbenika za crkvu Sv. Katarine koliko ih budu lako mogli uzdržavati. Istoj svrsi namijenio je i svoj mlin sa zemljištem na imanju Podotočju".¹² Možda je zbog nestabilnosti prihoda od nekretnina broj pitomaca ove zaklade bio malen (rijetko je iznosio tri, četiri ili čak više pitomaca).

Protonotar kraljevine Hrvatske Ivan **Zakmardi** ostavio je fasijom od 4. veljače 1667. sjemeništu sv. Josipa u Zagrebu nekretnina. Veći dio njih prodan je do 1730. te je na taj način stvorena glavica od 4000 forinti. Želio je da se od njegove zaklade drži osam pitomaca (no izričito je odredio da se uzdržava onoliko đaka koliko po sudu isusovaca može). Zakmardi je također htio uzveličati bogoslužje u crkvi Sv. Katarine uzdržavanjem pjevača u sjemeništu. Stoga su isusovci namijenili prihod od 2000 forinti za uzdržavanje dvojice pjevača. Broj pitomaca te zaklade kretao se od dva do šest.¹³

Gradnju sjemeništa sv. Josipa započeo je god. 1674. o. Juraj **Habdelić**, sjemenišni regens. Iako se gradilo s prekidima preko 50 godina, već 1679. mogli su se u sjemeništu nastaniti svirači i pjevači koji su nakon požara 1674. opet počeli sudjelovati u bogoslužju u crkvi Sv. Katarine. Uz to je sjemenište nabavilo muzikalija i glazbala u vrijednosti od oko 100 forinti.¹⁴ Od zanimljivih podataka spomenimo i to da je rektor kolegija o. Mijo Škrlec darovao 1685. balu sukna za pjevače i svirače, a g. 1712. kolegij je darovao 10 forinti za orguljaša Andriju Kanižaja.¹⁵

Prva imena pjevača i svirača (musici) koji su se uzdržavali u zavodu za crkvu Sv. Katarine poznata su tek iz 1678. god. To su: Bartol **Tribar** iz Novog Mesta u Kranjskoj, čak drugog razreda gimnazije, 15 godina, diskantist (sopran); Ivan Irmel iz Kapelle u Koruškoj, čak trećeg razreda gimnazije, 15 g., orguljaš, altist; Michael Dolinar, civis Litoplintanus, logicus, 21 g., basist i guslač; Toma Rapotar iz Sachsenfelda u Štajerskoj, physicus, 22 g., tenorist i guslač; Toma Teitschman iz Kapelle u Koruškoj, syntaxista, četvrti razred gimnazije, orguljaš.¹⁶

Rektor zagrebačkog kolegija o. Ivan **Despotović** (uz odobrenje provincijala Adama Aboedta) odredio je 24. lipnja 1682. za uzdržavanje pjevača i svirača crkve Sv. Katarine sjemeništu sv. Josipa prihoda glavnice od 6000 forinti. Prije svoje svečane profesije ostavio je svojim sestrama baštinska prava i dobra, s pogodbom da

sjemeništu pripadne od njegovog dijela 2000 forinti, ako umru bez potomaka.¹⁷

Sljedeći popis glazbenika uzdržavanih u sjemeništu sv. Josipa za crkvu sv. Katarine imamo tek iz g. 1701. Tada su zbor i orkestar bili znatno jači u odnosu na one prije dvadesetak godina: Josip Kues, orguljaš, guslač i tenorist; svećenik Ivan Klemenčić, violinist, orguljaš itd. (sic!); Mihael Skinder, violinist; Juraj Blažić, trubljač, tenorist i altist; Fortunat Pretner, trubljač, bassista voce et fidibus (tj. pjevao je bas i svirao kontrabas); Ante Vinovčić, violinist i trubljač; Josip Peer, trombonist i violinist; Bernard Žagar, diskantist; Čergolj, diskantist i altist; Josip Bucelle, tenorist i altist; N. Zebal, syntaxista, koji je učio svirati orgulje. Iste 1701. god. stanovali su u gradu sljedeći glazbenici: Bartol Tribar, trubljač i tenorist, koji je dobivao od sjemeništa 20 forinti godišnje; basist Čermel dobivao je neki honorar, kao i Ivan Khren, violinist, pa N. N. logicus, guslač. Nekoliko mjeseci boravio je u sjemeništu i pjevao u zboru Andrija Khokol i neki dječak Ertvelić.¹⁸

Potrebno je nešto reći i o dramskim priredbama u Zagrebačkom kolegiju ukoliko imaju neku vezu s glazbenom djelatnošću. Između činova pojedinih komada u isusovačkim dačkim kazalištima davale su se općenito međuigre (međučinovi). Tako u knjižici s početka XVIII. stoljeća *De ratione discendi et docendi* (1703.), koju je napisao isusovac o. J. **Juventius**, čitamo: "Običaj je da se među činove predstave nešto umetne, da se duh od napora slušanja odmori te uživa u pjesmi, mimici i plesu."¹⁹ Nažalost, nije pronađena nikakva glazbena građa s tih priredaba, ne samo u Zagrebu, nego i u ostalim hrvatskim gradovima, gdje su isusovci imali svoje kolegije.

Dramski rad isusovaca u Zagrebu bio je u XVII. st., a onda i u XVIII. st., vrlo intenzivan. Kroz njihovo školsko kazalište prošlo je najmanje 400 komada u razdoblju od 170 godina.²⁰ Moraju se spomenuti i alegorijske igre, jer su srodne dramskim predstavama. No u sačuvanim dokumentima zagrebačkog kolegija rijetki su i tragovi pjevanih dijelova u međučinovima dramskih predstava i alegorija. Od mnogih alegorija svraća na sebe pozornost ona što je priređena u čast grofu Erdödyju g. 1619., kad je u stolnoj crkvi od poslanika mantovskog vojvode upisan u viteški red Presvete krvi Kristove. Za vrijeme svečanog objeda čestitali su učenici izvodeći alegorijsku igru. Mantova je – u sjajnom odijelu nimfe – udarala u citru, pjevajući kako ju je probudila slava hrvatskog junaka. Stoga je došla da ga ovjenča.²¹

Određena glazbena djelatnost zamjećuje se u dačkoj kongregaciji Navještenja Marijina. Osobito je to dolazilo do izražaja prigodom glavnih svetkovina društva. Tako je g. 1643. na Blagovijest za vrijeme svečane mise pjevao crkveni zbor uz pratnju orkestra, koji se spominje već godinu dana ranije (omni musicorum instrumentorum genere). Uoči Blagovijesti i na sam blagdan bila je u crkvi sv. Katarine svečana večernja

(vesperae) uz pratnju orkestra. I na svoju drugu svetkovinu, Pohod Bl. Djevice Marije (2. srpnja), kongregacija je imala svečanu misu u crkvi sv. Katarine uz sudjelovanje pjevačkog zbora i orkestra, a također i večernju kao na blagdan Blagovijesti.²²

G. 1622. svečano je proslavljena kanonizacija sv. Ignacija Lojolskog i sv. Franje Ksaverskog. Bilo je to u vrijeme kad se gradila crkva sv. Katarine. Zidovi nove crkve dosegli su već priličnu visinu, ali još nije imala krova. Ta je zapreka svladana tako da se nad crkveni prostor postavio privremeni krov (za slučaj kiše). Proslava kanonizacije bila je 17. rujna 1622. u 14 sati. Zvona i topovi dali su znak za svečanu večernju. Rektor o. Đuro **Forró** doveo je glazbenike (symphonicos) iz Ptuja, a trubljače iz Karlovca. Bili su lijepo primljeni i pravedno nagrađeni. Navečer su na otvorenom koncertirali u dvije skupine: trubljači i glazbenici orkestra.²³

G. 1632. bila je posvećena crkva sv. Katarine, jer je već bila prilično dovršena.²⁴ Za tu je svečanost ban **Erdödy** dao male izvrsne orgulje. Rektor o. Danijel **Bastel** pozvao je tom prigodom glazbenike iz Celovca i smjestio ih u tek započetom sjemeništu sv. Josipa.²⁵ G. 1651. dobila je crkva sv. Katarine nove orgulje jer su prijašnje izgorjele u požaru (1645.). Te nove orgulje isticale su se veličinom, ljepotom i zvučnošću (resonantia). Izgradio ih je isusovački brat pomoćnik Gašpar **Martin**. Nijemac. Kao izučenog stolara i orguljara provincijal ga je poslao u Zagreb radi gradnje orgulja. Nove su orgulje zasvirale g. 1652. Za njihovu izradu skupljeno je preko 900 forinti. Doprinosu su dali Justo Josip barun Moskon, Ivan Herbart grof Auersperg, Elizabeta grofica Auersperg rođ. Erdödy (majka), Ana Elizabeta grofica Auersperg rođ. Moskon (kći).²⁶ Nažalost, i te su orgulje izgorjele u požaru 1674. g.

Nove orgulje dobila je crkva sv. Katarine 1689. g. Darovatelj je bio zagrebački biskup (već imenovani kaločki nadbiskup) Martin **Borković**. On je oporučno ostavio kolegiju 1000 forinti za nabavku orgulja. Ovaj put orgulje je gradio ljubljanski orguljar Ivan **Faller** prema nacrtu rektora o. Ivana **Despotovića**. Iz ugovora doznajemo sljedeće podatke: orgulje će imati četiri mijeha, 12 registara i tri pedala. Najveće svirale bit će visoke osam stopa. Sav materijal tj. drvo, kositar, olovo itd. dat će orguljar. On će dopremiti u Zagreb gotove orgulje i poslije Uskrsa g. 1689. početi slagati. Kolegij će o svojem trošku dovesti orgulje do crkve. Uz to će dati orguljaru i njegovu pomoćniku hranu za vrijeme postavljanja orgulja, te platiti orguljaru 1000 forinti i za likov (aldomaš) 12 škuda, bilo u novcu bilo u stvarima tolike vrijednosti. Pomoćnik je dobio likov u iznosu od tri forinte. Faller je isplaćen 18. kolovoza 1689. Orgulje su zasvirale javno uoči blagdana sv. Ignacija 30. srpnja poslije podne na prvoj večernji. Iste godine orgulje su obojene i pozlačene troškom od 130 forinti. Obnovljene su g. 1723.²⁷

(Nastavak slijedi)